

Ukážka z knihy *Utópia pre realistov: Ako vytvoriť ideálny svet*

Autor: Rutger Bregman

Preložila: Jana Kutášová Trajtelová

Návrat utópie

Začnime malým ponaučením z dejín.

V minulosti bolo všetko horšie.

Počas asi 99 % svetových dejín bolo 99 % ľudí chudobných, hladných, špinavých, ustrašených, hlúpych, chorých a škaredých. Ešte nedávno, v sedemnástom storočí, opísal francúzsky filozof Blaise Pascal (1623 – 62) život ako jedno obrovské slzavé údolie. „Veľkosť ľudstva spočíva v tom,“ napísal, „že pozná svoju úbohosť.“ Jeho kolega z Británie, filozof Thomas Hobbes (1588 – 1679), súhlasil s tým, že ľudský život je v podstate „osamelý, úbohý, odporný, zvierací a krátky“.

No za posledných 200 rokov sa to všetko zmenilo. Za krátky okamih, odkedy náš druh zavítal na túto planétu, sú nás miliardy bohatých, dobre živených, čistých, v bezpečí, múdrych, zdravých a príležitostne aj krásnych. Tam, kde ešte v roku 1820 stále žilo 84 % svetovej populácie v extrémnej chudobe, kleslo toto percento do roku 1981 na 44 % a teraz, o zopár desaťročí neskôr, je pod hodnotou 10 %.

Ak tento trend vydrží, extrémna chudoba, ktorá bola trvalou súčasťou nášho života, bude čoskoro nadobro vyhubená. Aj tí, ktorých ešte nazývame chudobnými, si budú užívať hojnosť, ktorá nemá v dejinách obdobu. V krajine, v ktorej žijem, v Holandsku, má dnes bezdomovec na štátnej podpore viac peňazí než bežný Holanďan v roku 1950 a štyrikrát viac než ľudia počas slávneho holandského zlatého veku, keď krajina vládla siedmim moriam.

V priebehu storočí čas určite nestál. Máme čím naplniť učebnice dejepisu, život sa však príliš nezlepšoval. Ak by sme posadili talianskeho sedliaka z roku 1300 do stroja času a vysadili ho v Toskánsku v 70. rokoch 19. storočia, nevšimol by si veľký rozdiel.

Historici odhadujú, že okolo roku 1300 bol v Taliansku priemerný ročný príjem zhruba 1600 dolárov. Asi o 600 rokov neskôr, po Kolumbovi, Galileovi, Newtonovi, po vedeckej revolúcii, reformácii a osvietenstve, po vynájdení pušného prachu, kníhtlače a parného stroja, to bolo – stále 1600 dolárov. Šesťsto rokov civilizácie a bežný Talian bol na tom viac-menej rovnako ako predtým.

Až okolo roku 1880, zhruba v období, keď Alexander Graham Bell vynašiel telefón, Thomas Edison patentoval svoju žiarovku, Carl Benz sa babral so svojím prvým autom a Josephine Cochrane húpala nad čímsi – asi nad tým najúžasnejším nápadom, aký kto kedy mal – nad umývačkou riadu, pohltil nášho talianskeho sedliaka pokrok. Aká to len bola divoká jazda! Posledné dve storočia sme boli svedkami celosvetového nárastu aj populácie, aj prosperity. Príjem na osobu je teraz desaťkrát vyšší než v roku 1850.

Priemerný Talian je dnes pätnásťkrát bohatší než v roku 1880. A globálna ekonomika? Teraz je 250-násobkom toho, čím bola pred priemyselnou revolúciou – keď bol všade takmer každý chudobný, hladný, špinavý, ustrašený, hlúpy, chorý a škaredý.

Stredoveká utópia

Minulosť bola pre nás bezpochyby nehostinná. Je preto celkom logické, že ľudia snívajú o dni, keď sa veci zlepšia.

Jedným z najživších snov bol ten o krajine mlieka a medu známej ako „Cockaigne“. Ak ste sa do tejto krajiny peciválov chceli dostať, museli ste si najskôr prehrýzť cestu cez päť míľ ryžového pudingu. Za tú námahu to však stálo. Pretože keď ste už raz do Cockaignu dorazili, ocitli ste sa v krajine, kde v riekach tieklo víno, pečené husi lietali nad hlavami, palacinky rástli na stromoch a teplé koláče a múčniky pršali z oblohy. Roľníci, remeselníci, klerici – všetci si boli rovní a vysedávali spolu na slniečku.

V Cockaigne, v krajine hojnosti, sa ľudia nikdy nehádali. Radšej sa zabávali, tancovali, pili a polihovali okolo.

„Zo stredovekého pohľadu,“ píše historik Herman Pleij, „sa dnešná moderná západná Európa veľmi blíži skutočnému Cockaignu. Kedykoľvek máte k dispozícii rýchle občerstvenie, klimatizáciu či neviazanú lásku, máte príjem bez práce a plastické operácie, ktoré vám predĺžia mladosť.“ Obezitou dnes trpí celosvetovo viac ľudí než hladom. V západnej Európe je miera vrážd v priemere štyridsaťkrát nižšia než v stredoveku a so správnym pasom vás chráni imponujúci systém sociálneho zabezpečenia.

To je možno náš najväčší problém: starý stredoveký sen o utópii sa dnes vyprázdnil. Zaiste, vieme si zabezpečiť trochu väčšiu spotrebu, trochu viac bezpečia, no škodlivé dôsledky ako znečistenie, obezita a veľký brat sú čoraz masívnejšie. Pre stredovekého rojka bola krajina hojnosti fantazijným rajom. Ako vraví Herman Pleij, bola „únikom od pozemského súženia“. Keby sme požiadali talianskeho roľníka z roku 1300, aby opísal náš moderný svet, jeho prvé myšlienky by nepochybne smerovali ku Cockaignu.

Žijeme vlastne vo veku biblických prorociev, ktoré sa naplňajú. Čo sa v stredoveku zdalo zázračné, dnes je na dennom poriadku: slepým sa vracia zrak, mrzáci môžu chodiť, mŕtvi sa vracajú k životu. Vezmime si Argus II, mozgový implantát, ktorý obnovuje mieru videnia u ľudí s genetickými poruchami zraku. Alebo Rewalk, súpravu robotických nôh, ktorá paraplegikovi umožňuje opäť chodiť. Alebo Rheobatrachus, druh žaby, ktorá v roku 1983 vyhynula, ale vďaka austrálskym vedcom ju za pomoci použitia starej DNA doslova priviedli späť k životu. Ako ďalšieho v poradí má tento výskumný tím vyhliadnutého tasmánskeho tigra. Práca týchto vedcov je súčasťou väčšieho Projektu Lazár (ktorý nazvali podľa novozákonného príbehu o zmŕtvychvstaní).

Vedecká fikcia sa postupne stáva vedeckým faktom. Na cesty sa dostávajú prvé autá bez vodičov. Aj v tomto momente chrlia 3D tlačiarne kompletne embryonálne bunkové štruktúry a ľudia, ktorí majú v mozgoch implantované mikročipy, vlastnou myslou ovládajú robotické ruky. Ďalší zaujímavý fakt: od roku 1980 klesla cena jedného wattu solárnej energie prudko nadol, o 99 %, a to nie je žiaden preklep. Ak budeme mať šťastie, 3D tlačiarne a solárne panely by mohli premeniť ideál Karla Marxa na skutočnosť (všetky formy výroby budú mať pod dohľadom masy), a to všetko bez toho, aby by sme potrebovali krvavú revolúciu.

Krajinu hojnosti si pre seba nadlho rezervovala len malá elita na bohatom Západe. Týmto dňom je koniec. Odkedy sa Čína otvorila kapitalizmu, 700 miliónov Číňanov sa pozdvihlo z extrémnej chudoby. Aj Afrika sa rýchlo zbavuje svojej povesti krajiny ekonomickej pohromy; na tomto kontinente sa dnes nachádza šesť z desiatich najrýchlejšie rastúcich svetových ekonomík. V roku 2013 vlastnilo 6 zo 7

miliárd obyvateľov sveta mobilný telefón. (Na porovnanie, len 4,5 miliardy malo toalety.) A medzi rokmi 1994 a 2014 stúpol celosvetovo počet ľudí s prístupom na internet z 0,4 % na 40,4 %.

Čo sa týka zdravia (čo je hádam najväčší prísľub krajiny hojnosti), moderný pokrok prekonal aj tie najdivokejšie predstavy našich predkov. Zatiaľ čo bohaté krajiny sa musia uspokojiť s tým, že si k priemernému veku dožitia týždenne pripočítajú ďalší víkend, Afrika si priráta štyri dni za týždeň. Priemerná dĺžka života celosvetovo narástla zo šesťdesiatštyri rokov v roku 1990 na sedemdesiat rokov v roku 2012 – oproti roku 1900 teda narástla viac než dvojnásobne.

Menej ľudí hladuje. V našej krajine hojnosti možno nie sme schopní uchmatnúť zo vzduchu pečenú hus, ale počet ľudí, ktorí trpia na podvýživu, sa od roku 1990 scvrkol viac než o tretinu. Podiel svetovej populácie, ktorá prežíva na menej než 2000 kalóriách denne, padol z 51 % v roku 1965 na 3 % v roku 2005. Medzi rokmi 1990 a 2012 konečne získali viac než 2,1 miliardy ľudí prístup k čistej pitnej vode. V tom istom období sa o tretinu znížil počet detí so zastaveným rastom, detská úmrtnosť padla na neuveriteľných 41 % a materská úmrtnosť klesla o polovicu.

Po celý čas sa neustále stávame múdrejšími. V roku 1962 až 41 % detí nechodilo do školy, pričom dnes je to menej než 10 %. Vo väčšine krajín sa priemerné IQ zvyšuje o tri až päť bodov každých desať rokov, a to predovšetkým vďaka lepšej výžive a vzdelaniu. Aj toto možno vysvetľuje, ako sme sa stali oveľa civilizovanejšími, veď posledné desaťročie sa pokladá za najmierovejšie desaťročie v celej histórii sveta. Podľa Inštitútu výskumu mieru v Osle (Peace Research Institute Oslo) od roku 1946 klesol počet každoročných obetí vojen prudko o 90 %. Počet vražd, vlámaní a iných foriem kriminality taktiež klesá.

„Bohatý svet zažíva čoraz nižšiu zločinnosť,“ vyhlásil prednedávnom časopis *Economist*. „Zločinci sú tu stále, ale starnú a je ich stále menej.“

Pochmúrny raj

Inými slovami, vitajte v krajine hojnosti.

Vitajte v živote spokojnosti, kde je takmer každý bohatý, zdravý a v bezpečí. Chýba nám tu jediná vec: dôvod vstať ráno z postele. Raj napokon nemožno príliš zlepšovať. Ešte v roku 1989 si americký filozof Francis Fukuyama všimol, že sme dorazili do obdobia, keď sa život zredukoval na „ekonomický výpočet, nekonečné riešenia technických problémov, environmentálne obavy a uspokojovanie sofistikovaných nárokov spotrebiteľa“.

Pripočítať si ďalšie percentuálne bodíky ku kúpnej sile alebo ich niekoľko odčítať za uhlíkové emisie, možno nová technológia – asi tam siaha naša vízia. Žijeme v dobe bohatstva a nadbytku, ale je akási pochmúrna. Nie je už „ani umenie, ani filozofia“, vraví Fukuyama. Všetko, čo ostalo, je „nepretržitá opatera múzea ľudských dejín“.

Podľa Oscara Wilda po tom, čo dorazíme do krajiny hojnosti, opäť by sme sa mali zahľadieť na ten najvzdialenejší horizont a znova napnúť plachty. „Pokrok je uskutočnením utópií,“ píše. No vzdialený horizont ostáva prázdny. Krajinu hojnosti zahaľuje hmla. Práve keď by sme na seba mali prevziať dejinnú úlohu a naplniť našu bohatú, bezpečnú a zdravú existenciu zmyslom, sme utópiu pochovali. Nemáme nový sen, ktorý by ju nahradil, pretože si nevieme predstaviť lepší svet, než je ten, ktorý máme. Väčšina ľudí v bohatých krajinách vlastne verí, že ich deti sa budú mať *horšie* než rodičia.

Ale skutočná kríza našich čias a mojej generácie nie je v tom, že sa nemáme dobre alebo že by sme sa mohli mať dokonca ešte horšie.

Nie. Skutočnou krízou je, že nevieme prísť s ničím lepším.

Programová utópia

Táto kniha nie je pokusom predpovedať budúcnosť.

Je snahou budúcnosť oslobodiť. Rázne otvoriť okná našej mysle. Utópie samozrejme vždy viacej vypovedajú o dobe, ktorá si ich predstavovala, než o tom, čo v skutočnosti bude. Utopická krajina hojnosti nám hovorí všetko o tom, že život v stredoveku bol ťažký. Vlastne hovorí o tom, že životy takmer všetkých takmer všade boli takmer vždy ťažké. Každá kultúra má koniec koncov svoju vlastnú verziu krajiny hojnosti.

Jednoduché túžby plodia jednoduché utópie. Ak ste hladní, snívate o bohatej hostine. Ak je vám zima, snívate o ohníku, ktorý vás zahreje. Keď vidíte, že sa vám kopia telesné neduhy, snívate o večnej mladosti. Staré utópie, vymyslené, keď bol život ešte hnusný, krutý a krátky, zrkadlia všetky tieto túžby. „Zem neplodila nič hrozivé, žiadne choroby,“ fantazíroval grécky básnik Teleklides v 5. storočí pred Kristom. A ak ste niečo potrebovali, jednoducho sa to objavilo. „Korytá všetkých potokov pretekali vínom... Ryby prišli do tvojho domu, samy sa upiekli a položili na tvoj stôl.“

Skôr než pôjdeme ďalej, rozlíšme najskôr medzi dvoma formami utopického myslenia. Najznámejšia je prvá, programová utópia. Veľkí myslitelia ako Karl Popper a Hannah Arendt, dokonca aj celý filozofický smer postmodernizmus sa snažili tento typ utópie zničiť. Do veľkej miery uspeli; stále majú posledné slovo vo vzťahu k takémuto plánovanému raju.

Na rozdiel od abstraktných ideí, utopické plány spočívajú v nemenných pravidlách, ktoré netolerujú žiaden nesúhlas. Dobrým príkladom je *Snečný štát* (1602) od talianskeho básnika menom Tommaso Campanella. V jeho utópii, či skôr dystópii, je súkromné vlastníctvo prísne zakázané. Každý je povinný milovať každého a súboj sa trestá smrťou. Súkromný život vrátane plodenia je kontrolovaný štátom. Bystří ľudia môžu napríklad ísť do postele len s hlúpymi a tuční iba s chudými. Všetko úsilie smeruje k zabezpečeniu žiadaného priemeru. Na každého navyše dohliada rozsiahla sieť udavačov. Ak sa niekto dopustí priestupku, hriechnika verbálne zastrašujú až dovtedy, pokiaľ nie je sám presvedčený o vlastnej skazenosti a slobodne sa podvolí, aby ho ostatní ukameňovali.

Ktokoľvek dnes s odstupom času číta Campanellovu knihu, vidí v nej mrazivé náznaky fašizmu, stalinizmu a genocíd.

Kľasť správne otázky

Je ešte iná cesta utopického myslenia, tá, na ktorú sme skoro zabudli. Ak je programová utópia ako fotografia s vysokým rozlíšením, potom táto utópia je len vágnym náčrtom. Neponúka riešenia, ale ukazuje smer. Namiesto toho, aby nám nútila zvieraciu kazajku, inšpiruje nás k zmene. Chápe, ako povedal Voltaire, že dokonalosť je nepriateľom dobra. Ako poznamenal jeden americký filozof, „každý seriózny utopický mysliteľ znervóznie už len pri predstave utopického plánu“.

V tomto duchu britský filozof Thomas More napísal, a to doslova, knihu o utópii (a prišiel s týmto pojmom). Nejde natoľko o bezohľadné aplikovanie nejakého programu, jeho utópia je najmä obžalobou chamtivej aristokracie, ktorá sa dožadovala čoraz väčšieho prepychu, zatiaľ čo bežní ľudia žili v extrémnej chudobe.

More pochopil, že ak sa utópia berie *príliš* vážne, je nebezpečná. „Človek musí vášnivo veriť, ale musí byť schopný aj vidieť absurdnosť vlastnej viery a zasmiať sa na nej,“ poznamenáva filozof a významný odborník na utópie Lyman Tower Sargent. Podobne ako humor a satira, aj utópie doširoka otvárajú okná mysle. A to je životne dôležité. Ako ľudia a spoločnosti postupne starnú, privykajú si na status quo, v ktorom sa sloboda môže stať väzením a pravda lžou. Moderné krédo, či horšie, presvedčenie, že už nie je v čo veriť, nás robí slepými voči krátkozrakosti a nespravodlivosti, ktorá nás neustále každý deň obklopuje.

Uvediem zopár príkladov: prečo od 80. rokov minulého storočia stále tvrdšie a tvrdšie pracujeme aj napriek tomu, že sme bohatší než kedykoľvek predtým? Prečo žijú milióny ľudí stále v chudobe, keď sme viac než dosť bohatí na to, aby sme chudobu raz a navždy ukončili? A prečo 60 % vášho príjmu závisí od krajiny, v ktorej ste sa náhodou narodili?

Utópie neponúkajú hotové odpovede, tobôž nie riešenia. Kladú však správne otázky.